

РАЗВИТИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ

Əhmədova Vüsala Zirəddin qızı

Резюме

Историческая важность дебатов истекает из раннего развития теории языка и стимула, который она обеспечивает для более тщательного изучения языка. Защищая и исследуя каждый аспект дискуссии, люди начали внимательно изучать структуру и значение слов на примерах, которые были представлены. Такие примеры стали началом точного анализа языка.

Развитие теории языка заключается в том, что лингвистика включает в себя развитие языковых навыков человека, особенно овладение языком. Прежде чем ребенок сможет говорить, язык мозга всегда влияет на нервные системы. Развития лингвистики поддерживает мнение о том, что лингвистический анализ не является вневременным, как в других подходах, и не чувствителен ко времени и независимым - принимая во внимание лингвистические причины социальных и коммуникативных подходов, а также био-неврологических аспектов.

Rəyçi: dos. Sevdə Kazımova

Leksika və ölkəşünaslıq kafedrasının 14 aprel 2021-ci iltarixli iclasın 08 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 21 may 2021-ci il

UOT:94.(479.24).

ŞIRVANIN I PYOTRUN XARİCİ SİYASƏTİNDƏ

(rus arxiv sənədləri əsasında)

Əliyev Mübariz Müseyib oğlu

Gəncə Dövlət Universiteti

Xülasə: *Şirvan I Pyotrun şərq siyasətində ümdə yerlərdən birini tuturdu. Təsadufi deyildir ki, Rusyanın hakim dairələrində I Pyotrun tarixi ədəbiyyatda “İran yürüşü” kimi məşhur olan əməliyyatı əvvəllər rəsmi sənədlərdə “Şamaxı ekspedisiyası” adlandırılırdı.*

Lakin Şirvanda baş verən üsyan, Şamaxının Hacı Davud tərəfindən alınması və Türkiyənin Hacı Davudun hərəkətlərinə rəğbət bəsləməsi I Pyotru yürüşə başlamağa tələsdirdi.

Açar sözlər -Qiyamçı yürüşü, müttəfiq,qoşun, siyasət

Ключевые слова- Сопротивление, союзники, войска, политика

Key words -Resistance rally, allies, troops, politics

I Pyotrun Azərbaycana yürüşünə Qərbi Avropa diplomatlarının Rusyadakı səfirlərinin fikirlərinə biganə yanaşmaq olmaz. Bu barədə Fransanın Peterburuqdakı səfiri de Kampredonun mərkəzə verdiyi məlumat Şirvan üsyanın tarixini öyrənmək baxımından maraqlıdır. O, yazırdı ki, “Şamaxının qarət etmiş qiyamçılar hazırda Türkiyənin himayəsi altına keçməyə çalışaçaqlar.” Çar /I Pyort nə. / hec cür razı olmaz ki, Türkiyə onları öz himayəsi altına alsın və bu bütün dövlətlərin mənafeyinə ziddir. Çünki , belə olduqda Türkiyə Xəzər dənizində bütün ticarəti öz əlinə ala bilərdi. Onun başqa bir məktubunda I Pyortun yüksək keyfiyyətli xam ipək mənbələrini ələ keçirmək istəməsindən bəhs olunur.Belə olduqda ipək ticarəti Rusyanın inhisarına keçəcək və həm də Rusyanın cənub sərhədləri xeyli möhkəmlənəcək.(1)

Azərbaycana yürüş ərəfəsində I Pyotrun ilk dəfə olaraq Azərbaycan dilində mətbəə üsulu ilə çap edib, Azərbaycana göndərdirdiyi Manifesti daha xarakterikdir. I Pyotrun Manifesti yerli əhali arasında müxtəlif əks sədəyə səbəb oldu. Rus qoşunlarının Azərbaycana yürüşündən feodallar daha çox narahat olurdular. Belə feodallar arasında Hacı Davud fərqlənirdi. Bu da təsadüfi deyildi. Onun adı Manifestdə bir qiyamçı kimi qeyd olunur və rus tacirlərinin Şamaxıda qarət olunmalarında o, Surxay xanla eyni dərəcədə təqsirləndirilir və cəza olacağı ilə hədələnirdi. I Pyotr Manifestə xüsusilə qeyd edirdi ki, onun məqsədi Xəzərboyu əyalətlərdə yeni torpaqlar əldə etməkdən yox “ qiyamçıları cəzalandırmaqdan ibarətdir” (2)

Lakin 1722-ci ilin avqustunda yürüşə başlayan I Pyotr ilk növbədə öz qoşunlarını xəzərboyu əyalətlərə cəkdi və ciddi müqavimət göstərən Bakı qalasından savayı demək olar ki, rus qoşunları Xəzər dənizinin bütün qərb sahillərini işğal etdilər. Belə bir şəraitdə Hacı Davud hər şeydən çox böyük zəhmət və qurbanlar bahasına əldə etdiyi istiqlalıyyəti itirə bilirdi. Məhz buna görə də Hacı Davud Türkiyə ilə olan münasibətlərini daha da möhkəmlətməyə çalışdı.

Peterburq kabinəsi də öz növbəsində hər cür vasitə ilə Türkiyə -Şirvan münasibətlərini pozmağa çalışırdı. I Pyotr özünün İstanbuldakı rezidenti Nepluluyevə tapşırırdı ki, nəyin bahasına olursa olsun Hacı Davudun Türkiyənin rəsmi olaraq himayəsi altına keçməsinə maneçilik törətsin.

Məlum olduğu kimi I Pyotr 1722- ci ildə qoşunların bir hissəsini Xəzərboyu əyalətlərdə qoyub , özü Peterburqa dönməli olmuşdu. Türkiyə sultanı bundan istifadə edib 1722-ci ilin sonu -1723-cü ilin əvvəllərində Hacı Davuda buncuq , 30min cəvon pul və yeni fərmanını göndərdi. Fərmanda əsasən o Kırım xanının hüququnda Türkiyənin himayəsinə qəbul edildi. Hacı Davud xan rütbəsi ilə təltif olunmaqla bərabər təkcə Şirvanın deyil , həmçinin Dağıstanın da hakimi kimi tanınıldı. (Dərbənd və Şirvanın Xəzər boyu əyalətlərindən savayı) bu barədə müasirlərdəndən İ.Q. Qerber yazmışdır.”1720-ci ildə Şamaxı şəhəri ən qiyamçı Hacı Davud adlı bir nəfər tərəfindən tutulmuş, o buranı 1723 –cü ilə kimi özü idarə etmiş sonra isə Türkiyənin himayəsinə keçərək 1728 –ci ilə kimi hakimiyyətdə olmuşdur” (3)

Sultan rəsmi surətdə Hacı Davudu özünün vassalı elan etdikdən sonra Türkiyədən Şirvana tacirlər , xüsusilə hərbi mütəxəssislər sərbəst şəkildə gəlməyə başladılar. Şamaxının Türkiyə üçün açıq qapıya çevrilməsi I Pyotr daha çox narahat edən amillərdən biri də , o idi ki, rus qoşunlarını Bakı qalasına buraxmayan şəhərin sultanı Məhəmməd Hüseyn bəy Hacı Davudla əlaqə saxlayaraq , onu qoşunları ilə Bakıya gəlməyi və birlikdə rus soldatlarına müqavimət göstərməyi təklif edirdi. Belə xoşagəlməz xəbərləri eşidən I Pyotr özünün sərkərdələrindən general –mayor Matyuşkinə tapşırırdı ki, Qazan, Nijni Novqorod və Həştərxanda olan bütün hərbi gəmiləri götürüb nəyin bahasına olursa olsun Bakı qalasını ələ keçirsin. Maraqlı budur ki, I Pyotr hələ Bakı qalasını zəbt etməmiş bu şəhəri alandan sonra burada rus komandanlığı tərəfindən nə kimi tədbirlər həyata keçirməyi haqqında maraqlı başlığı olan təlimat da hazırlanmışdı. “Allah qoysa , Bakını alsaq nə edilməlidir? ” İnstruksiya “ Koqda boq dastı Baku vozmom çto çnit”(4)

Rusyada Bakı qalası işğal etmək haqqında tədbirlər hazırlandığı zaman , Hacı Davudun simasında Cənubi Qafqazda müttəfiq qazanmış Türkiyə az müddət ərzində Tiflis , Gəncə , Əhər , İrəvan , Naxçıvan , Təbriz, Marağa, Həmədan , Kirmanşah və s. şəhərləri işğal etdi. Bunu eşidən I Pyotr vaxt itirmədən hərbi gəmiləri Bakı qalasına fəth etmək üçün göndərdi. Bakı sultanı Məhəmməd Hüseyn bəy kömək üçün Hacı Davuda müraciət etdi. Lakin Şamaxıdan kömək gəlinəcə 1723-cü il avqustun 18-də rus hərbi gəmilərindən açılan ardı-arası kəsilməyən yaylım atəşindən sonra Bakı qalası düşmən tərəfindən fəth olundu(5) Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, I Pyotr bu yerlərdə möhkəmlənmək üçün tədbirlər gördü. O, ilk növbədə Şirvandan xüsusi ilə Bakıdan yerli camaatı-azərbaycanlıları köçürüb onların torpaqlarında erməniləri məskunlaşdırmağa xüsusi əhəmiyyət vermişdir. Rus çarı

Azərbaycanda ermənilərdən özünə dayaq yaratmaq niyyətində idi. Məhz bu da ermənilərin azərbaycanlılara qarşı son üç yüz ildə həyata keçirdikləri etnik təmizləmə soyqırımını və terror siyasətinin başlanğıcı mərhələsi oldu.

Azərbaycanda Türkiyə və Rusya qoşunlarının toqquşmasından ehtiyat edən hər iki dövlət başçıları 1724-cü il iyulun 25-də İstanbul şəhərinə də müqavilə bağlayıb Cənubi Qafqazın və həmçinin Cənubi Azərbaycanı kağız üzərində öz aralarında bölüşdürürlər. İstanbul müqaviləsinə əsasən Rusya yalnız işğal etdiyi Xəzər boyu əyalətlərə sahib oldu. Türkiyə isə Hacı Davudun hakim olduğu Şirvan ərazisindən savayı Cənubi Qafqazın və Cənubi Azərbaycanın işğal etməsi üçün Rusyanın razılığını aldı. Çox güman ki, İstanbul müqaviləsinin bağlanması ya Hacı Davudun özü və yaxud da nümayəndəsi iştirak etmişdir. Çünki İstanbul müqaviləsinə də Şirvanın müqəddəratına bir sıra maddələr həsr edilmişdi. a)Şirvan daxilən muxtariyyəti olan bir dövlət olmalıdır. b)Türkiyə Şirvanın ərazisində qoşun saxlamamalıdır, v)Türkiyə buraya o zaman qoşun çəkə bilər ki, ölkədə qarmaqarışıqlıq olsun və buna rus dövləti razılıq versin. (6)

Göründüyü kimi Şirvanın mərkəzində yaranmış Şamaxı xanlığını Rusya dövləti də İstanbul müqaviləsi əsasında tanımağa məcbur olmuşdu.

Hacı Davud qısa müddət ərzində yerli əhali arasında böyük nüfuz qazanmağa nail oldu. Mənbələrin verdiyi məlumata görə demək olar ki, bütün Şirvan əhli Hacı Davud rəğbət bəsləyirdi. Bundan təşvişə düşən İranın yeni şahı II Təhmasib Dağıstan feodallarına müraciət edərək onları Hacı Davudun siyasətinə qarşı çıxmağa çağırırdı.

Lakin bir qədər keçdikdən sonra şah özü Hacı Davuddan Xəzərboyu əyalətləri işğal edən rus qoşunlarının əleyhinə istifadə etmək qərarına gəldi. 1722-ci ilin baharında şah II Təhmasib Şimali şərq Azərbaycanında Rusyanın işğalı ilə barışmayan yerli feodalların Hacı Davudla birləşib rus qoşunlarının əleyhinə çıxmasını təklif etdi. Lakin bu zaman Hacı Davud başqa bir siyasət yürüdü. O, xalq arasında gündən günə artan nüfuzunu gördükdə tədricən Türkiyədən tamamilə ayrılmaq və müstəqil xarici siyasət yürütmək fikrində idi. Belə bir təqdirdə Hacı Davud Rusiya ilə düşmənçilik mövqeyində dayanmaq istəmirdi. Odur ki, zülmindən azad olduğu İran şahının göstərişinə əməl etmədi və tam müstəqil siyasət yürütməyi üstün tutdu. Hacı Davudun son zamanlar məğrurluğu Osmanlı Türkiyəsini də təmin etmirdi. Onun Rusyanın əleyhinə çıxmaq istəməsi xəbərini İstanbulda tamamilə yalnış olaraq Rusyaya olan bir meyl kimi qiymətləndirdilər. Hacı Davuda divan tutmağı qərara aldılar. 1728-ci ilin mayında Türkiyə sultanının məxfi göstərişi üzrə Hacı Davud ailəsi və qardaşları ilə birlikdə Gəncədə veriləcək ziyafətə dəvət olundular. Lakin Gəncəyə çatarmaz Hacı Davud öz qohum -əqrabası ilə birlikdə xaincəsinə həbs olunub əvvəlcə İstanbula, buradan isə Kipr adasına sürgün edildi. O, ömrünün son günlərini də həmin adada keçirdi. Hacı Davudun ailəsi bir daha Şirvana qayıtmadı. Türkiyə hökuməti onun oğlanları üçün ömürlük məvacib təyin etdi.

Beləliklə də, Şirvanda İran boyunduruğunu ləğv edən, xalqına istiqlaliyyət bəxş edən bir şəxsin fəaliyyətinə son qoyuldu. Hacı Davud az müddət ırzində hakimyyət başında olsa da xalq üçün çox iş görmüşdür. İlk növbədə o, doğma yurdunu yadelli işğalçılarından İran feodallarının zülmündən azad etmiş. Şirvana rus qoşunlarının gəlməsinin qarşısını almış və tədricən türkiyənin vassallığından çıxmağa çalışmışdır. O, İran inzibati idarəsinin mövcud vergi sistemini ləğv etmiş, əvəzində xalq kütlələri üçün o qədər də ağır olmayan vergi sistemi yaratmışdır. Hacı Davudun hakimiyyəti dövründə Şamaxı şəhəri yenə də beynəlxalq ticarət mərkəzinə çevrilmişdir.

Ədəbiyyat

1.Донесение полномоченногс минстра при-русском дворе Кампредона. СИРИО, т.49, 1885, с93-94, həmçinin Н.Г.Кузнецова. Русско –Иранские торговые отношения в конце XVII-нач XVIII вв, "Исторические записки" N 57, 1956, с 252.

2. Rusya Xarici siyasət arxivi, Rusyanın İranla əlaqəsi fondu, siyahı 77\ I , 14-cü sənəd , vərəq 25^a
3. И.Г.Гербер Описание стран и народов вдоль Западного берега Каспийского моря с.94
4. ГАМДА (Qədim aktların mərkəzi Dövlət Arxivi) 9-cu fond, I –ci siyahı, 30-cu sənəd, vərəq 298
5. Ф.Н.Соимонов. Описание Каспийского моря и чинимых на оном Российских завоеваний. СПб, 1763, с.165, П.Г.Бутнов, материалы для новой истории Кавказа с.1722-по 1803 г, часты СПб 1869, с 48
6. П.Бутков. кост əsəri, с, 60.

**SHIRVAN IN THE EASTERN POLICY OF PYOTR I
(in the lasis of Russiar archives documents)**

Aliyev Mubariz Museyib oğlu
Summary

In the article is rescarihed the place of Shirvan in the policy of Pyotr I and also several points of Istanbul agreement of 1724 year attaching to Shirvan.

ШИРВАНА В ПОЛИТИКЕ ПЕТРА I,

Алиев Мубариз Мусейб оглы
Резюме

В статье исправлено место Ширвана в политике Петра I, а также несколько пунктов Стамбульского соглашения от 1724 года, связанного с Ширваном.

Rəyçi: dosent Aslanova Emma Əli qızı
Azərbaycan tarixi kafedrasının 16 sentyabr 2021-ci il tarixli iclasın 01 saylı protokolu
Daxil olma tarixi 18 sentyabr 2021-ci il

UOT:81.

MOOD AND MODALITY

Əliyeva Nəribə İslam qızı
Gəncə Dövlət universiteti
tkbtvanesibe@2018

Annotasiya: *The aim of the article is to look at the terminology of the English grammar and define the terms “mood and mode”. The author analysis the phenomena of Modality and Mood in the modern language and comes to the construction that they mean almost the same applied to the English Grammar. The grammatical term “mood” is considered a variant spelling for mode from Latin “modus”.*

Key words: to extent, auxiliary, to introduce, structure.

Acar sözlər : genişləndirmək, köməkçi fel, təqdim etmək, quruluş.

Ключевые слова: протяженность, вспомогательный глагол, представлять, структура

The author states that mood which is usually restricted to verbal morphology can be seen as merely one way of expressing modality. This point of view is confirmed by the analysis of the etymology of the terms modality and mood in English and by the terms in Early and Modern English Grammar. So for English where the modality is expressed in the verb the terms mood and modality can be used interchangeably.